

ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΖΩΗ

ΤΕΧΝΗ ΚΑΙ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑ ΔΙΑΛΕΚΤΙΚΗ ΤΩΝ ΑΙΣΘΗΤΙΚΩΝ ΜΟΡΦΩΝ

ΣΤΑΥΡΟΥ ΠΑΝΟΥ

Αν η τεχνική εκφράζει την προσπάθεια κυριαρχίας της επιστήμης επάνω στη φύση, μέσω του ανθρώπου, και αποτελεί τον αγώνα της ύπαρξης για να εκφράσει την παρουσία της, αλλά και για να λυτρωθεί από την ανάγκη, αντιλαμβανόμεστε πόση σημασία έχει για τον άνθρωπο και το μέλλον του.

Η υπαρκτική σημασία της τεχνικής δεν αποτελεί άραγε καθοριστική πρωταρχή του όλου πολιτισμού μας;

Αν το ένα σκέλος της ερωτήσεως είναι αυτό, το άλλο, σε αναφορά με την τέχνη, παίρνει την εξής μορφή: Σε τι βαθμό η τεχνική και η τεχνολογία τείνουν να υποκαταστήσουν την τέχνη;

Το πρόβλημα φυσικά δεν είναι νέο, αποτελεί όμως θεμελιώδες ερώτημα για όλους όσους ασχολούνται με την τέχνη, τις αισθητικές της παραμέτρους και τις ποικίλες εκφράσεις της. Ιδιαίτερα σήμερα με την τιτανική ανάπτυξη της τεχνολογίας οι προσπάθειες υποκαταστάσεως της τέχνης, αυτής της γνήσιας έκφρασης της ατομικής και συλλογικής δημιουργίας, γίνονται τρομακτικές.

Δεν προτίθεται να εξετάσω τη διαλεκτική του προβλήματος τεχνολογίας και τέχνης, αλλά να δω το πώς η τεχνολογία καθορίζει μέσω των κοινωνικών μεταλλαγών τις αισθητικές μορφές. Σε τελική ανάλυση η ζήτησή μου αποτελεί μιά υποτύπωση των αισθητικών μορφών στις κατηγορικές, δηλαδή λογικές-φιλοσοφικές και κοινωνιολογικές τους διαστάσεις.

Όπως είναι γνωστό, από τον περασμένο ήδη αιώνα με την ανάπτυξη της τεχνικής και τις νέες μορφές των κοινωνικών δομών έγιναν προσπάθειες για την ουσιαστικότερη εύρεση των σχέσεων κοινωνιολογίας και τέχνης. Ο Taine, ο Guyau, ο Proudhon, αλλά και ο Winiarski ανέπτυξαν τις απόψεις τους που θα μπορούσαν να θεωρηθούν ως απαρχή των κοινωνιολογικοαισθητικών κατηγοριών. Η ουσία του έργου τέχνης στην κοινωνική του διάσταση και η λειτουργικότητά του μέσα στην κοινωνική πραγματικότητα αποτέλεσαν μέλημα που μέχρι τότε ελάχιστα είχε προσεχτεί. Η βαθμηδόν αποκαλυπτομένη σχέση κοινωνίας-έργου τέχνης δεν αποτελεί ερμηνευτική σύμπτωση, αλλά ιστορική λειτουργική διεργασία.

Οι πρώτες δεκαετίες του αιώνα μας αποκαλύπτουν με τρόπο εκπληκτικό και με συστηματικές έρευνες τις «διαισθητικές» περισσότερο συσχετίσεις του παρελθόντος, αποκαλύπτουν δηλαδή τη λειτουργική σχέση των δύο μεγεθών: κοινωνίας και τέχνης. Ο μεγάλος κοινωνιολόγος Leopold von Wiese θα πει: Η τέχνη πρέπει να κατανοηθεί λογικά-κοινωνιολογικά ως «πλέγμα διανθρώπινων σχέσεων» και μια και η φύση της είναι αυτή, οι ανθρωπολογικές και κοινωνικές της επιπτώσεις έχουν χαρακτήρα ιδιαίτερο, εκλεκτικό. Αυτό το πλέγμα-σύζευξη αισθητικού και κοινωνικού είναι το πρωταρχικό στοιχείο της ιδιαιτερότητας που πρέπει να κατανοηθεί. Αυτή η σύζευξη δεν αφαιρεί τίποτε από την αυτονομία της τέχνης, στην αναφορά της όμως στον άνθρωπο αποτελεί δραστικό, πρέπει να αποτελεί δραστικό τρόπο απελευθέρωσης.

Οι θέσεις αυτές θα βοηθήσουν τους νεώτερους θεωρητικούς της τέχνης να υπογραμμίσουν ότι «η τέχνη ως αποτέλεσμα διανθρώπινων σχέσεων σημαίνει την κατηγορία μιας κοινωνικής αξίας, και ακόμα ότι το έργο τέχνης είναι το αντικείμενο που κοινωνεί-μεταδίδει την αξία σ' αυτόν στον οποίο αναφέρεται η «σχέση».

Η θέση αυτή δείχνει τη διττή λειτουργία της τέχνης: ως μέσου έκφρασης και ως μέσου επικοινωνίας. Και στις δύο περιπτώσεις δείχνεται η δυνατότητα της κοινωνικής λειτουργίας της τέχνης σε σχέση με το δημιουργό και σε σχέση με την αισθητική παρουσία των κοινωνικών συνόλων.

Η αναφορά μου αποτελεί υποχρέωση στις πολύ κοντινές απόψεις της κριτικής σκέψης του Proudhon. Έτσι το έργο τέχνης ως ένα μέσον «μη λογικής επικοινωνίας» πάντοτε μπορεί να εξεταστεί μόνο στις σχέσεις του με την κοινωνική πραγματικότητα. Στις διεργασίες της θεωρητικής αυτής προσπάθειας έρχεται να προστεθεί η «αισθητική πείρα» ως κεντρική κατηγορία κάθε κοινωνιολογικής αναφοράς. Αυτή η πείρα η οποία εξαρτάται απόλυτα από μεταλλάγες, τροπισμούς και ποικίλα σύνδρομα δεν αναφέρεται μόνο σε πρόσωπα, αλλά εκφράζεται και από σύνολα και μεγαλύτερες ομάδες και αποτελεί έκφραση συλλογικής και ατομικής θεώρησης του κόσμου μέσω των αισθητικών μορφών. Αυτή η άποψη βλέπει τη θεωρία και κοινωνιολογία της τέχνης περισσότερο ως κοινωνιολογία πολιτιστικών κέντρων, τα οποία θέλουν να δώσουν κατευθύνσεις στο κοινωνικό σύνολο μέσω της λειτουργικότητας της τέχνης και των αισθητικών της μορφών.

Αναφέρομαι γενικότερα στην κατηγορία της τέχνης και δεν περιορίζομαι στις εικαστικές τέχνες και μόνο. Αν όμως η τέχνη εξαρτάται και από την κοινωνιολογική πραγματικότητα, θα ήταν λάθος να πιστεύουμε ότι τα πάντα στην τέχνη καθορίζονται κοινωνιολογικά, ιδιαίτερα όταν πρόκειται για την καλλιτεχνική ποιότητα, η οποία θα ήταν αφελές να πούμε ότι έχει κοινωνιολογικό μόνο αντίκρουσμα. Το ότι όμως η τέχνη απαιτεί το ενδιαφέρον μιας κοινωνικής ομάδας και την αναγνώρισή της μέσω των ηθικών και αισθητικών της αξιολογικών κριτηρίων, αυτό δεν θα μπορούσε κανένας να το αμφισβητήσει. Και εδώ τίθεται ακόμα πιο καίρια το θέμα του κοινωνικού συνόλου και της τεχνολογικής αγωγής του, που διαμορφώνει κριτήρια αξιολογικά και των αισθητικών μορφών. Μήπως η τεχνολογική εποχή με τη διαβρωτική αντιαισθητική πολλές φορές αγωγή της αποτελεί καταλυτική δύναμη για μια σωστή αισθητική αγωγή και μια ανάπτυξη ενός υγιούς αισθητικού κριτηρίου;

Βέβαια υπάρχει και η άποψη ότι ο ανταγωνιστικός ρόλος των κοινωνικών ομάδων με την ποικιλία των αισθητικών κριτηρίων και η τεχνολογική ακόμα πρόκληση αποτελούν βοηθητικά στοιχεία για την καλλιέργεια και ανάπτυξη μίας πλουραλιστικής αισθητικής και μίας πολλαπλότητας αισθητικών μορφών, αλλά έτσι δεν περιορίζεται ο εξανθρωπιστικός και απελευθερωτικός χαρακτήρας της τέχνης με μια ποσοτική ανάπτυξη της τέχνης που συχνά υπηρετεί το αξίωμα: η τέχνη για την τέχνη;

Η σύγχρονη τεχνολογική κοινωνία προσπαθεί συχνά με τη βοήθεια ποικίλων οικονομικών και πολιτικών συμφερόντων να αλλοιώσει το περιεχόμενο της τέχνης. Η εμπορευματική της διάθεση είναι ένα κακό μέσα στα πολλά και το σπουδαιότερο κακό που συνειδητά επιδιώκει να επιτύχει είναι να αποσυνδέσει το έργο τέχνης από τον δημιουργό, αλλά και από το κοινό. Η αποσύνδεση αυτή, που εκφράζει μια τομή ανάμεσα στην αλήθεια του καλλιτέχνη και την επικοινωνία με το έργο του και ακόμα την επικοινωνία του κοινού με το δημιούργημα, αποτελεί μια άλλου είδους αλλοτρίωση, την αλλοτρίωση που δημιουργεί η ετερότητα τέχνης και τεχνολογίας. Ο Adorno είναι χαρακτηριστικός όταν μιλά για διττότητα της τέχνης, ως αυτόνομης και ως γεγονόςτος κοινωνικού, και δηλώνει ότι η σύγχρονη εποχή, προσπαθώντας να αρνηθεί έναν από τους δύο αυτούς χαρακτήρες στην τέχνη, δεν επιδιώκει, σπάνια ασυνείδητα, παρά τη «θραύση» του ανθρώπου, το χωρισμό του. Η διττότητα υπάρχει και δεν μπορεί να αμφισβητηθεί. Τι άλλο εκφράζει ο νεορεαλισμός ή η τέχνη ντοκουμέντο ή ακόμα το κίνημα «φωτογραφική πιστότητα» παρά αυτή τη σύζευξη; Έστω και αν από άποψη αισθητική έχει κανένας τις όποιες επιφυλάξεις για το καλλιτεχνικό αποτέλεσμα και την αισθητική ποιότητα των κινημάτων αυτών, η πρόθεσή τους αποτελεί συχνά γνήσια διάθεση διαμαρτυρίας. Και ακριβώς εδώ έχουν τη θέση τους τα λόγια του E. Fischer στο έργο του «Για την αναγκαιότητα της τέχνης». «Η ρομαντική διαμαρτυρία εναντίον ενός εμπορευματικού κόσμου ξαναγυρίζει... αλλά αυτή είναι μόνο μία από τις δυνατές αντιδράσεις του καλλιτέχνη απέναντι στην πραγματικότητα που δεν θέλει να αναγνωρίσει. Με εκπληκτική δύναμη καλλιτέχνες και συγγραφείς ανέπτυξαν τη μέθοδο του ρεαλισμού, τη μέθοδο της κριτικής περιγραφής μιας ακάλυπτης στις αντιφάσεις της κοινωνίας. Η δοκιμή για την περιγραφή αυτής της κοινωνικής πραγματικότητας χωρίς μυθοποίηση στη διαλεκτική της ολότητα είχε κυρίως στην Αγγλία και στη Γαλλία, στη Ρωσία και στην Αμερική θαυμάσια αποτελέσματα». Είναι ένας τρόπος αυτοάμυνας, θα έλεγα, που βοηθά στην αποφυγή της υποταγής της τέχνης στην πλαστικότητα των επιφαινομένων. Μια αντίδραση που θα μπορούσα να την ερμηνεύσω ως την πιο γνήσια προσπάθεια του δημιουργού για τη διάσωση της αυτονομίας του, αλλά και της ανθρωπιάς του.

Ίσως δεν είναι καθόλου υπερβολή αν λέγαμε ότι η αποκοινωνικοποίηση και ο απανθρωπισμός μιας αλλοτριωμένης τέχνης και λογοτεχνίας δημιουργεί όλο και περισσότερα προβλήματα, γιατί ταυτόχρονα η αναπαραγωγή, που άρχισε με τη φωτογραφία και τη φωνογραφική πλάκα, έχει οδηγήσει στην εμφάνιση μιας τεράστιας βιομηχανίας ψυχαγωγίας, που εξυπηρετεί μάζες καταναλωτών της τέχνης. Ο βάρβαρος χαρακτήρας, το αντιανθρωπιστικό περιεχόμενο, οι ωμές επιδράσεις πολλών καλλιτεχνικών κατασκευασμάτων για τη μαζική κατανάλωση είναι γνωστά. Θα

ήθελα να τονίσω ακόμα δύο πράγματα: Πρώτα, ότι πολλοί καλλιτέχνες και συγγραφείς αξίας προσφέρουν τα πρότυπα, τα οποία απομimείται μετά «σε χοντρή μορφή και φτηνή εκτέλεση» η βιομηχανία παραγωγής τέχνης και ότι μ' αυτόν τον τρόπο η "haute couture" του αντιανθρωπισμού επηρεάζει τις μάζες. Δεύτερο, ότι μια τέχνη που αγνοεί αλαζονικά τις ανάγκες των μαζών και ικανοποιείται με το να την καταλαβαίνουν μόνο λίγοι, ανοίγει το δρόμο στις ανοησίες της βιομηχανίας της ψυχαγωγίας. Όσο περισσότερο ο καλλιτέχνης αποσύρεται από την κοινωνία, τόσο περισσότερο τρέφουν οι άλλοι το κοινό «με τις βρωμιές της βάρβαρης μαζικής παραγωγής».

Τέχνη και τεχνολογία αποτελούν είτε το θέλουμε είτε όχι ανταγωνιστικές δυνάμεις στο πλέγμα των κοινωνικών και οικονομικών συμφερόντων. Το τεχνολογικό «πείραμα» υποκαταστάσεως της τέχνης περιέχει μέσα του τρία στοιχεία-προσπάθειες: α) Να στερήσει τον καλλιτέχνη από τη χαρά της δημιουργίας, β) Να υποδουλώσει την τέχνη στους θεσμούς των οικονομικών δυνάμεων, και γ) Να παραμερίσει την εξανθρωπιστική δύναμη που έχει μέσα της η τέχνη.

Στον κίνδυνο που καθημερινά διατρέχει η τέχνη και οι αισθητικές της μορφές η αντίδραση πρέπει να είναι ατομική και συλλογική. Μια αντίδραση που θα θελήσει να ξεπεράσει το περιεχόμενο ή το κλίμα μιας απλής αντιδικίας με τα οικονομικά, τα ταξικά ή ιδεολογικά συμφέροντα και θα αντιληφθεί τη λειτουργία της ως λειτουργία σωστική του ανθρώπου μέσω και των αισθητικών μορφών που εκφράζουν τον άνθρωπο και την ιστορία του με έναν τρόπο μοναδικό.

Η τέχνη και οι αισθητικές μορφές της στην πλουραλιστική τους έκφραση συνιστούν το γεγονός της δημιουργικής πράξης, της παρουσίας του καλλιτέχνη-δημιουργού μέσα στο χειμαζόμενο χώρο της κοινωνιολογικής αυτάρκειας. Το ερώτημα-πρόβλημα τέχνη ή τεχνολογία δεν είναι θεμιτό στη διαζευκτική του θέση, αλλά στη διαλεκτική του πρόκληση.

ΣΤΑΥΡΟΣ ΠΑΝΟΥ
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ
ΣΤΟ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΜΟΝΑΧΟΥ
ΚΑΙ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ REGENSBURG